

INTEGRATIONEN AF DE TYSKE ARBEJDERE I NAZISTERNES FOLKEFÆLLESSKAB¹

Af Allan Borup

Nazisterne udfoldede efter magtovertagelsen omfattende bestræbelser på at integrere arbejderne i deres samfundsutopi, det såkaldte folkefællesskab. At dømme ud fra den socialdemokratiske eksilpartiledelses fyldige stemningsrapporter var det ikke uden en vis succes.

Danske arbejdere var under besættelsen kun i meget begrænset omfang udsat for forsøg på politisk ensretning. De danske nazisters bestræbelser på med forbillede i det tysk-nazistiske Deutsche Arbeitsfront at appellere til arbejderne forblev – som beskrevet af Hans-Henrik Siig i Arbejderhistorie nr. 3 2002 – “et sted mellem det dilettantiske og det tragikomiske.”² Det var imidlertid ikke givet på forhånd, at de danske arbejdere under besættelsen ville få lov at passe sig selv i så vidt et omfang, som tilfældet blev. Blandt andet derfor er det interessant at spørge, hvordan det tysk-nazistiske forbillede for organiseringen af arbejderne så ud, og i hvilket omfang det lykkedes nazisterne at få arbejderne i landet med verdens stærkeste arbejderbevægelse – der på mange måder havde været et forbillede for den danske arbejderbevægelse – til at indpasse sig i det nazistiske samfund. Denne artikel fokuserer på spørgsmålene: Hvad var nazisternes mål med arbejderne, hvordan forsøgte de at realisere disse mål, og i hvilket omfang havde de held med deres bestræbelser?

For arbejderne – især for de omtrent 4 millioner arbejdere der ved nazisternes magtovertagelse var organiseret i den socialdemokratiske del af fagbevægelsen – findes der et glimrende kildekompleks til behandling af ovennævnte spørgsmål i de såkaldte Deutschland-Berichte. Navnet dækker over 7.000 sider beretninger, som ledelsen af det tyske socialdemokrati i eksil – Sopade – i årene 1934 til 1940 fremstillede på basis af stemningsrapporter, som hemmelige tillidsfolk i Tyskland nedskrev og fik smuglet ud af landet.³ Formår man at tage højde for en vis modvilje mod at indrømme nazistiske succeser, er dette kildekompleks meget velegnet til at få indblik i, i hvilket omfang nazisterne formåede at få arbejderne til at forholde sig, som regimet ønskede. Kildekompleksets antinazistiske tendens gør det til en meget troværdig kilde til påvisning af de vellykkede sider af nazisternes bestræbelser.

Folkefællesskabet – nazisternes utopi om et fællesskab af de "racemæssigt værdifulde"

Nazisternes samfundsutopi var det såkaldte Volksgemeinschaft (folkefællesskab) – et racemæssigt defineret fællesskab, der skulle gøre tilhørsforhold til samfundsgrupper som klasse, stand og konfession helt underordnet. Folkefællesskabet skulle være et organisk fællesskab af ligeværdige Volksgenossen (folkekammerater), der ikke handlede ud fra egoistiske motiver eller ud fra ønsket om at fremme nogen samfundsgruppes interesser, men ud fra hensynet til folkefællesskabet.

Begrebet var ikke en nazistisk opfindelse. Ideen om at en samling af "folket" både var rigtig og værdifuld i sig selv og samtidig nødvendig for at Tyskland kunne overleve, blev mere og mere udbredt sidst i det 19. århundrede. Sociologen Ferdinand Tönnies havde i 1887 defineret Gemeinschaft (fællesskab) som "det varige og ægte samliv", som "det reale og organiske" modstykke til det vestlige Gesellschaft (samfund), der på sin side var noget "mekanisk", noget "forbigående og tilsyneladende".⁴ Tydeligt præget af en periode, der med Kurt Sontheimer kan karakteriseres ved en "politisering af det irrationelle", var begrebet folkefællesskab om noget et magisk ord, der suggererede overvindelse af intern splittelse og strid i et hårdtprøvet efterkrigs-Tyskland gennem en tilbagevenden til, hvad man opfattede som folkets oprindelige, sande og harmoniske livsform. Nazisterne lå i udstrakt grad under for denne frelseutopi, som de farvede med de forestillinger om racemæssige forholds altoverskyggende betydning, der var karakteristiske for bevægelsen. Tysklands ulykkelige situation var ifølge nazisternes forestillinger forårsaget af en opsplittning af folkefællesskabet, der især var resultatet af dannelsen af partisystemet ved Tysklands samling i 1871, af "dolkestødet" i ryggen på det krigsførende nationale fællesskab i november 1918 og af Weimarrepublikkens demokratiske partiers 14 års "undergravningsarbejde".⁵ Nazisternes kamp måtte dermed blive en kamp for

at samle dem, der hørte til i det racemæssigt definerede fællesskab.

Den største opgave for virkeliggørelsen af deres folkefællesskab så nazisterne i integrationen af arbejderne. Ødelæggelsen af det nationale fællesskab skyldtes ifølge den nazistiske verdensopfattelse ikke mindst, at ondsindede marxister havde forledt arbejderne til at opfatte forholdet mellem arbejdere og arbejdsgivere som et modsætningsforhold præget af klassekamp. Denne opfattelse skulle fjernes og afløses af en nazistisk "erkendelse" af, at alle af samme race udgjorde et naturligt og værdifuldt fællesskab, der gjorde tilhørsforhold til partier, klasser, konfessioner, regioner og lignende betydningsløst.

Forskningshistorie

Forskningen i nazisternes folkefællesskab og virkeliggørelsen heraf har overordnet bevæget sig fra det synspunkt, at begrebet var en propagandaflasket uden nogen forbindelse til virkeligheden, i retning af, at nazisternes forsøg på at integrere arbejderne i hvert fald på nogle områder lykkedes. Opfattelsen, at folkefællesskab var en eufemisme for nazisternes undertrykkelse af arbejderne, og at arbejderne vedblev at stå afvisende over for regimet, blev vægtigt fremført af Timothy Mason i hans monumentale værk *Arbeiterklasse und Volksgemeinschaft* fra 1975. Mason dokumenterede grundigt nazisternes bestræbelser på gennem organisering at integrere arbejderne i det nazistiske Tyskland, men fastholdt samtidig, at bestræbelserne mislykkedes.⁶ Masons vurdering var toneangivende i omkring to årtier, men er i 1990'erne blevet anfægtet. Således konkluderer Bernd Stöver i sin undersøgelse fra 1993 af tyskernes villighed til at indpasse sig i det nazistiske Tyskland, at de fleste i praksis formåede at se bort fra det Tredje Rigets "negative fremtrædelsesformer".⁷ Utilfredsheden forblev af partiel karakter og blev derfor ingen hindring for etableringen af en "konsensusstat". Konsensusstaten indbefattede også arbejderne, der ifølge Stöver ikke gennem et specielt klassesammenhold for-

Det nationale arbejdes dag den 1. maj 1933 blev fejret med festfyrværkeri. Dagen efter slog nazisterne til mod den tyske fagbevægelse.

SA-mænd besætter fagforeningsbygning i Berlin den 2. maj 1933.

måede at opretholde en særlig distance til regimet.⁸

Ved årtusindeskiftet har Stövers holdning fået støtte af udgivelser af blandt andre Robert Gellately og Eric Johnson, der på basis af hver deres store undersøgelse af det nazistiske undertrykkelsessystem konkluderer, at den nazistiske terror ikke i sig selv kunne have skabt et oprustningssamfund, der fungerede uden de store gnidninger, som en regimefjendtlig befolkning måtte formodes at skabe.⁹ Det vægtigste modspil til denne udvikling af mainstream i forskningen i retning af en betoning af det nazistiske Tysklands karakter af konsensus-samfund kommer fra Michael Schneider, der i sin godt tusind siders behandling af de tyske arbejdere i årene 1933-1939 i bind 12 af den af Gerhard A. Ritter udgivne arbejdernes og arbejderbevægelsens historie konkluderer, at Volksgemeinschaft set fra arbejdernes position snarere var myte end realitet.¹⁰

En af de forskelle i tilgang, som tillader Schneider at afvise virkeliggørelsen af det

nazistiske folkefællesskab og Stöver at hævde en vidtgående realisering af denne samfundsutopi, er en grundlæggende forskel i betydningen af begrebet folkefællesskab, som forfatterne ikke tydeligt gør sig klart. Hos Schneider dækker begrebet overvejende noget mentalitetsmæssigt. Det reserveres til overbevist opbakning til regimet og dets tiltag. Hos Stöver er folkefællesskab derimod primært noget adfærdsmæssigt. Mens det adfærdsmæssige begreb umiddelbart er det mest væsentlige for det nazistiske regimes muligheder for at fungere og opruste, er det klart, at det har haft betydning for regimets handlingsspil-lerum, i hvilket omfang medgørlighed skyldtes begejstring og overbevisning og derfor også kunne forventes at være til stede, når det ikke var personligt opportunt at støtte regimet. Både den adfærdsmæssige og den mentalitetsmæssige betydning af folkefællesskab er derfor relevante. I denne artikel undersøges udvalgte aspekter af virkeliggørelsen af nazister-nes folkefællesskab under begrebsmæssig

sondring mellem den adfærdsmæssige og den mentalitetsmæssige betydning af utopien. Fokus vil overvejende være på nazisternes “positive” integrerende virkemidler – på de virkemidler, der ikke åbenlyst var funderet i Gestapos, SA’s eller SS’s terror. Dels er historien om nazisternes voldelige undertrykkelse af arbejderne ofte behandlet, dels er det i lyset af nyere forsknings nedtoning af terrorsystemets omfang og betydning nødvendigt at undersøge de virkemidler, der i højere grad skulle appellere til arbejderne.

Erobringen af fagbevægelsen

Med udnævnelsen af Hitler til rigskansler den 30. januar 1933 åbnede der sig muligheder for nazisterne for at påbegynde en genskabelse af det tabte folkefællesskab. Deres første tiltag for at genskabe det usplittede racefællesskab var af negativ karakter: De institutioner, der fastholdt arbejderne i et modsætningsforhold til resten af folket, skulle fjernes. Det blev således i tiden efter Hitlers kanslerudnævnelse mere og mere åbenlyst, at andre partier – ikke mindst de to “marxistiske klassekampspartier”, det socialdemokratiske SPD og kommunistpartiet KPD – ville blive opløst. I denne situation valgte de socialistiske fagforbund at lægge luft til de socialistiske partier, for, som man argumenterede, hvis socialismen som politisk fænomen ikke stod til at redde i det mindste gennem egen overlevelse at forsøge at redde socialismen som et socialt fænomen.¹¹ Nazisterne søgte gennem forsonlige signaler at undgå en direkte konfrontation med fagforeningerne, hvis iværksættelse af en generalstrejke i marts 1920 havde sat en stopper for Kapp-Lüttwitz-kuppet. Det lykkedes med beroligende signaler at give fagforeningerne tilstrækkeligt håb om egen overlevelse til at sikre deres passivitet. Det taktiske raffinement i nazisternes beroligelsesstrategi kulminerede med Goebbels’ iscenesættelse af arbejdernes traditionelle kampdag 1. maj som fredag og nazistisk festdag under navnet *Tag der Nationalen Arbeit* (det nationale arbejdsdag). Da denne fri- og festdag var et årtier

gammelt krav i fagforeningskredse, var emnet ikke egnet til at samle bred opbakning til konfrontation med regimet. Fagforeningerne valgte derfor at fortsætte med at udvise demonstrativ medgørlighed i håb om fortsat at blive tålt af regimet. Man opfordrede arbejderne til at deltage i festdagen, og fagforeningsfolk forsikrede regimet og hinanden om, at klassekampen jo ikke var en interessekamp, men derimod en “kamp for udformningen af den tyske nation”.¹² 1. maj 1933 deltog nazister og socialister side om side i storslåede massemanifestationer af overvindelsen af stridigheder i et harmonisk nazistisk folkefællesskab. Fagbevægelsen havde således retorisk og symbolsk forliget sig med regimet, der på sin side havde demonstreret en evne til at opfylde, hvad arbejderbevægelsen uden resultat havde gjort krav på i årtier, da medlemmer af de nazistiske organisationer SS, SA og den fagforeningsagtige NSBO (Nationalsozialistische Betriebszellenorganisation) dagen derpå besatte fagforeningernes lokaler, konfiskerede deres formuer og arresterede deres ledere.¹³

Med den formelt frivillige opløsning af alle andre partier end Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP) i juni og juli 1933 og med udstedelsen af forbud mod nye partier 14. juli, havde nazisterne gennemført store dele af deres trinvis eliminering af enhver form for pluralitet, der kunne være en trussel mod regimet og som ødelagde den samhørighed, der ifølge nazismen naturligt skulle herske blandt personer af samme race. Men nazisterne lagde ikke skjul på, at deres ambitioner gik langt længere end til en overvindelse af institutioner, der splittede folkefællesskabet. Robert Ley, der var leder af den nazistiske partiorganisation, og som havde ledet aktionen mod fagforeningerne den 2. maj, udtalte efter aktionen: “Javel, vi har magten, men vi har endnu ikke hele folket. Dig, arbejder, har vi endnu ikke hundrede procent, og netop dig vil vi have, vi slipper dig ikke, før du i oprigtig erkendelse helt og holdent bekender dig til os.”¹⁴

De tyske arbejdere skulle opdrages til nazister.

Lederen af Deutsche Arbeitsfront, Robert Ley, på talerstolen under en fabriksforsamling.

“Privatpersoner har vi ikke længere”. Nazisternes bestræbelser på at organisere arbejderne arbejde og fritid

Nazisternes ambitioner fik et organisatorisk udtryk den 10. maj, da Hitler proklamerede oprettelsen af en ny organisation, *Deutsche Arbeitsfront* (DAF). I den nye organisation udgjorde arbejderne den første af i alt fem søjler, der skulle organisere henholdsvis arbejderne, funktionærerne, de frie erhverv, handel og håndværk, samt arbejdsgiverne.¹⁵ Til leder udnævnte Hitler lederen af partiorganisationen, Robert Ley. Ley var ikke belastet af arbejde i NSBO – siden 1931 det nazistiske forsøg på at skabe et alternativ til de etablerede fagforeninger, som havde udviklet en selvforståelse af at være arbejderne interessevaretagere og arbejdsgivernes modpart.

Udgangspunktet for DAF's organisering af arbejderne var de omtrent 4 millioner medlemmer og de kassebeholdninger, som organisationen bemægtigede sig ved erobringen af de socialistiske fagforeninger. Fra dette gunstige udgangspunkt skulle DAF i de følgende år udvikle sig til en mastodontorganisation, der både hvad angik antallet af medlemmer og omfanget af de økonomiske ressourcer var flere gange større end selve partiorganisationen. DAF's vækst skete på trods af, at det ikke lykkedes for Robert Ley at gøre medlemskab af DAF obligatorisk, og at Hitler efter pres fra Rigsbondefører Walther Darré og andre ministre placerede bønder og embedsmænd i andre organisationer.¹⁶ Men for såvel arbejdere som arbejdsgivere gjaldt DAF's omfattende “totalitetskrav”, som Ley gav et verbalt udtryk på fireårsdagen for erobringen af fagforeningerne:

“Nej, i Tyskland findes der ikke længere noget privat anliggende! Når du sover, er det dit private anliggende, men så snart du er vågen og kommer i berøring med et andet menneske, må du huske, at du er en af Adolf Hitlers soldater, og at du skal leve og eksercere efter et reglement, uanset om du er arbejdsgiver eller om du er arbejder, om du er borger, bonde eller tje-

nestemand. Privatpersoner har vi ikke længere”.¹⁷

På trods af – eller netop fordi – at DAF-medlemskab officielt var frivilligt, var Ley særdeles leveringsdygtig i dunkle trusler om, hvad der ventede den, der ikke på rette måde gjorde brug af sin frihed: “Vi rækker enhver hånden, vi appellerer og prædiker igen og igen: hjælp os med at bygge op, hjælp til! Hvis det ikke er nok med denne prædiken, så har vi samtidig beslutsomheden til at tilintetgøre det, der er slet og gement.”¹⁸

En central del af DAF's organisering af arbejderne var omdannelsen af den enkelte fabrik til et *Betriebsgemeinschaft* (fabriksfællesskab), der skulle være en slags celle i folkefællesskabet, en lille udgave af det solidariske, egalitære fællesskab af racemæssigt samhørende personer. Grundlaget for organiseringen af fabriksfællesskabet var *Gesetz zur Ordnung der nationalen Arbeit*, der blev offentliggjort den 20. januar 1934. Mens der ifølge denne lov rent funktionelt skulle være en strengt hierarkisk struktur med én fører, skulle der på et dybere plan være egalitet blandt fællesskabets medlemmer, da det centrale ikke var det praktiske eller funktionelle men derimod den “fælles ære”, den “fælles ånd” og den fælles viden om fabrikkens mål.¹⁹ Også virksomhedens organisering afspejlede således nazisternes opfattelse af det sande fællesskab, der var velegnet til at få den enkelte til at føle sig som en værdifuld og vigtig del af noget større. De ansatte skulle i harmoni med deres fælles race være fokuseret på det mål, som føreren for den enkelte fabrik havde særlige forudsætninger for at udstikke. Det fælles mål skulle fremme oplevelsen af at tilhøre et organisk fællesskab.²⁰ Vigtigst for skabelsen af det ønskede fabriksfællesskab var ifølge Ley de såkaldte *Werkscharen*, fabrikskarer, der havde til opgave gennem eksemplets kraft at opdrage til det “livs- og arbejdsglade” fællesskab.²¹ Med deres militære organisering fungerede *Werkscharen* som et magtsymbol samtidig med, at de gennem arbejde for arbejderne sundhed og boligforhold skul-

le være en del af bestræbelserne på at vinde mest mulig sympati for regimet i arbejderkredse.²² De ifølge DAF's opgivelser 9.500 Werkscharen med i alt 340.000 medlemmer skulle desuden fra november 1934 forestå *Betriebsappelle* (fabriksmønstringer). Disse militæragtige mønstringer ved arbejdsdagens start og afslutning skulle ifølge Ley befri arbejderne for det ærekrænkende i at stemple ind og ud – en byrde, som f.eks. funktionærer var fritaget for.²³ Den diffuse karakter af Werkscharens opgaver afspejler et vigtigt træk ved den nationalsocialistiske teknik til integration af arbejderne og af andre samfundsgrupper i det nazistiske Tyskland: Lige så vigtig som udførelsen af de konkrete opgaver var det, at en masse mennesker blev delagtiggjort i regimets virke. Folk skulle gøres til en del af regimet og dets virke, om nødvendigt med tvang, for at sikre, at de oplevede fællesskabet indefra.²⁴ Nazisterne var overbeviste om, at oplevelsen af at være en del af noget større, der kæmpede for opfyldelsen af uendeligt vigtige mål, ville virke befordrende for en forligen og en identificeren sig med regimet – at der med andre ord var en afsmitning fra en adfærdsmæssig til en mentalitetsmæssig tilpasning til regimet. Ambitionen om, som Ley udtrykte det, at "lade folket deltage",²⁵ gav sig blandt andet udslag i, at antallet af ulønnede tillidsposter i DAF og i fritidsorganisationen KdF (Kraft durch Freude) ifølge organisationernes egne opgivelser var i størrelsesordenen 1,4 millioner mennesker.²⁶

Men DAF søgte også gennem arrangementer af mere afslappet karakter at integrere arbejderne i det nazistiske folkefællesskab. Såkaldte *Betriebskameradschaftsabende* (fabrikskammeratskabsaftener) skulle fremme fællesskabsfølelsen gennem socialt samvær under nydelse af øl, kaffe eller lignende, hvor det eksplicit nazistiske indhold ofte var begrænset til en kort tale af en DAF-repræsentant og et par billeder af Hitler og Ley på væggene.²⁷

En vigtig attraktion ved folkefællesskabet var den hævdede lighed i dette. Et af de områder, hvor nazisterne gjorde sig de kraftigste anstrengelser for at signalere til arbejderne, at

disse i det nazistiske folkefællesskab indtog en højere position end tidligere, var arbejdsforholdene i fabrikkerne. *Schönheit der Arbeit*, en underorganisation af Kraft durch Freude, arrangerede kampagner, hvis navne som "Kamp mod larmen", "Godt lys – godt arbejde" og "Sund luft i arbejdslokalet" afspejlede, at det var reelle problemer, som også i republiktiden havde nydt tiltagende bevågenhed, der nu under Albert Speers ledelse blev behandlet og spændt for den nazistiske propagandavogn.²⁸ Fremgangsmåden var, at *Schönheit der Arbeit* inspicerede en fabrik og pålagde ledelsen at forbedre eventuelle kritisable forhold. Blev forholdene ikke forbedret, satte man et skilt op med teksten "nedrivningsklart skur" eller lignende, mens omvendt en forbilledlig indretning af fabrikken kunne belønnes med DAF's "gyldne fane".²⁹ Denne DAF-underorganisation for arbejdsmiljø var således et eksempel på nazisternes brug af en kombineret stokke- og gulerodsmetode.

Organiseringen af arbejdernes fritid

I november 1933 kunne Robert Ley under overværelse af regimets andre topfolk proklamere oprettelsen af en ny organisation, Kraft durch Freude (KdF). Det ville være forkert, sagde han, hvis vi "organiserer arbejdsdagen ned i mindste detalje, men lader de 16 timers fritid være uregulerede."³⁰ Hitler lagde i sin tale ved samme lejlighed ikke skjul på, at der var et politisk formål med at gøre arbejderens fritid til "sand rekreation": "Det ønsker jeg, fordi jeg vil have et folk med stærke nerver. For kun med et folk, der har styr på sine nerver, kan man lave ægte storpolitik".³¹ Robert Ley gav desuden udtryk for, at KdF skulle "bandlyse folks kedsomhed. Af kedsomheden udspringer dumme, hetzende og i sidste ende forbryderiske tanker."³² Ud over at forebygge ulydighed eller sågar opstand mod regimet ved at lægge beslag på mest muligt af arbejderens fritid og muliggøre en vis kontrol med dem, skulle KdF signalere arbejderens nyvundne højere status under nazismen ved at

visе, at de havde samme muligheder som andre befolkningsgrupper. Med disse formål præsenterede KdF's forskellige underorganisationer i de følgende år en lang række forskelligartede tilbud som ferierejser, sports- og hobbykurser samt kulturelle arrangementer som teater, koncerter og filmfremvisninger. For alle tilbudene gjaldt, at de på grund af KdF's status som underorganisation til DAF var forbeholdt DAF-medlemmer. På baggrund af KdF's utroligt mangeartede aktiviteter, må den følgende behandling af KdF begrænse sig til nogle af de vigtigste af organisationens tiltag.

"Vores pragtstykke" kaldte Ley KdF-underorganisationen for rejser og vandreture, der tilbød rejser og vandreture til priser, der også var realistiske for almindelige arbejdere. På baggrund af en forkærlighed for omsiggribende virksomhed, som var karakteristisk for regimet og for Robert Ley, var det hastigt voksende antal rejsedeltagere, der i 1936 rundede fem millioner årligt, en kærkommen lejlighed til at projektere enorme badehoteller, hver med omkring 20.000 senge.³³ Af tre planlagte badehoteller nåede dog kun et ind i byggefasen. Byggeriet måtte afbrydes ved krigsudbruddet og efterlod en kilometerlang 6-etagers betonbygning på Rygens kyst som det i dag tydeligste minde om DAF's megalomane ideer.³⁴

Det propagandistisk mest udnyttede rejsetilbud var sørejserne, som med tiden kom til at foregå på KdF's egne skibe, der sejlede til Norges, Englands, Portugals, Italiens og Nordafrikas kyster.³⁵ Med klasseløs opbygning skulle de store og veludstyrede skibe manifestere egaliteten og de hidtil ukendte muligheder, der åbnede sig med det genopstående folkefællesskab. Med Hitlers ord skulle skibene være "en levende demonstration af vores folkefællesskab."³⁶

En lignende rolle i regimets storstilede selviscenesættelse spillede kulturelle tilbud som teater og koncerter. KdF betonede med slagord som "Teateret for alle" den egalitet, der skulle herske inden for folkefællesskabet.³⁷ Det handlede om at "bryde de besiddendes forrettighed på vort folks kunst og kulturgoder", som det hed i propagandaen.³⁸ Disse

Wilhelm Gustloff, en af datidens største og mest komfortable krydstogtsdampere, blev søsat i 1937 som flagskibet i den flåde af Kraft durch Freude-skibe, der mellem 1934 og 1939 sejlede mere end en halv million mennesker på ferie i Middelhavet eller langs Norges kyster. Wilhelm Gustloff blev sænket i Østersøen af en sovjetisk ubåd i januar 1945 med mere end 10.000 tyske soldater og flygtninge om bord.

bestræbelser gav sig blandt andet udtryk i, at der ifølge DAF's opgørelser alene i 1938 blev opført næsten 20.000 teaterforestillinger, hvoraf en del leveredes af omrejsende teatre, der skulle "formidle den tyske skuespilkunst til arbejderne på Førerens vejbyggerier og på andre byggepladser af national betydning."³⁹

På et andet væsentligt fritidsområde, sports- og foreningslivet, var det selv for den nazistiske propaganda vanskeligt at fremstille regimet som døråbner til en ny verden. Allerede i republiktiden havde et syvcifret antal arbejdere været aktive i arbejdersportsforeninger.⁴⁰ For at sikre en nazistisk beherskelse af området måtte KdF's egne tiltag derfor sup-

Kraft durch Freude-rejsende i Firenze. Kun få af deltagerne på de længere rejser var almindelige arbejdere.

pleres med overtagelser af utallige eksisterende forbund og foreninger. Selv det nationale skakforbund, det nationale frimærkesamlersforbund og forbund af amatørfotoografer, møntsamlere m. fl. blev ved hjælp af lokkende tilbud eller med tvang lagt ind under det nazistiske organisationsapparat.⁴¹ Redaktionen for Deutschland-Berichte beskrev da også KdF som en "bureaukratisk organisation af kæmpemæssigt omfang som plejer masserne, og som efterhånden opsuger alle frie selskabe-

lige og kulturelle sammenslutninger." Dermed var KdF ifølge Sopade mere end nogen anden blevet den organisation, der "omsætter diktaturets totalitetskrav i praksis".⁴² Også disse tiltag begrundede nazisterne med den værdifulde folkets enhed, der gjorde det nødvendigt og naturligt at overvinde "splittelsen" i den tyske sport.⁴³ Omend det var sat på spidsen, når en Sopade-informant mente, at intet menneske i Tyskland kunne foretage sig noget uden at være henvist til en nazistisk organisation,⁴⁴

bekræfter de mange samstemmende beretninger om KdF-ture til priser langt under det normale vurderingerne i Deutschland-Berichte af KdF's monopolagtige status som rejseudbyder til mindre velstillede samfundsgrupper.⁴⁵

Nazisterne formåede gennem en omfattende organisering af de fleste arbejderes arbejdstid og fritid at skaffe sig mulighed for en nærmest permanent kontrol med og opdragelse af arbejderne – ofte gennem delagtiggørelse på fordelagtige vilkår, der skulle få arbejderne til at føle sig som værdsatte medlemmer af det nationale fællesskab. Den uhyre omfattende karakter af organiseringen til folkefællesskabet gjorde det lidet tillokkende at stille sig uden for fællesskabet og derved blive udstyret med prædikatet *Volksfremd* (folkefremmed) eller sågar *Volksfeind* (folkefjende). Robert Ley lod som "troende" nazist ingen tvivl om, at "race" var det afgørende for en persons status i forhold til folkefællesskabet: "Som klassekampen og marxismen var det synlige udtryk for bastardiseringen og dermed for det racemæssige forfald, således er nationalsocialismen udtrykket for afbastardiseringen og dermed den racemæssige fornyelse af vort folk."⁴⁶ Det var således en selvfølge, at jøder ikke kunne være medlemmer af DAF. Dermed var de ifølge Sopade praktisk talt forhindret i at finde et nyt arbejde, hvis de blev arbejdsløse, hvilket DAF med mindre tiltag pressede på for, at de skulle blive.⁴⁷ Også personer, der af politiske eller sociale grunde ikke blev betragtet som hjemmehørende i folkefællesskabet, kunne lukkes ude af det gennemorganiserede nazistiske samfund. Udelukkelse af sociale eller politiske grunde var dog ofte ikke af permanent karakter, da det var muligt for den enkelte at ændre sin opførsel og indstilling – i modsætning til de ifølge nazismen uforanderlige racemæssige egenskaber.⁴⁸

Omfanget af nazisternes succes med at integrere arbejderne i folkefællesskabet

Vanskeligere end at påvise nazisternes omfattende bestræbelser på at integrere arbejderne i

deres folkefællesskab er det at afgøre, i hvilken udstrækning de havde succes med deres tiltag.

De nazistiske propagandaudgivelser lod naturligvis ingen tvivl om, at den omfattende organisering i DAF var udtryk for en urokkelig opbakning til Hitler og hans regime. I de omkring 23 millioner DAF-medlemmer i 1940 og i det forhold, at medlemsskab officielt var frivilligt, så man det endelige bevis for "folkets samlede vilje til at virkeliggøre den nazistiske idé".⁴⁹

Der er næppe grund til at betvivle størrelsesordenen af de opgivne medlemstal, som også Sopade tog for gode varer. Ved krigsudbruddet var således langt hovedparten af de 25,3 millioner arbejdere og funktionærer nazistisk organiseret. Til gengæld er det vanskeligt at afgøre, hvad der kan udledes om arbejderne indstilling til regimet af den høje organiseringsgrad.⁵⁰ Flere Sopade-beretninger hævdede, at også de fleste af dem, der tidligere havde været organiseret i fagbevægelsen, var medlemmer af DAF, og at dette blot var udtryk for, at "enhver politisk [modstands-]aktivitet var meningsløs og at man i første omgang måtte forholde sig afventende."⁵¹ Omend dette billede af utålmodigt ventende regimeomstyrtere næppe var dækkende for mere end en brøkdel af arbejderne, var der udbredt enighed om, at arbejderne ikke så DAF som "deres organisation" men som en tvangsindretning. Ligegyldigheden med DAF blev beskrevet som omfattende – med undtagelse af når der skulle betales kontingent, hvor utilfredsheden med DAF var udbredt.⁵² Ifølge en Sopade-informant var det "ikke sjældent, at SA-mænd og nationalsocialister, der forherliger og tilbyder deres Hitler, i virksomhedsspørgsmål indtager en helt anden holdning og afviser Arbejdsfronten".⁵³ Det er således sandsynligt, at DAF's trusler og frygten for at blive placeret uden for folkefællesskabet og måske endda blive rubriceret som fjende af folkefællesskabet og dermed blandt andet blive frataget de fleste jobmuligheder, spillede en betragtelig rolle for manges medlemsskab af DAF.

Kombinationen af Hitler-tilbedelse og af-

visning af DAF afspejler et grundlæggende karakteristikum ved arbejdernes indstilling: De færreste arbejdere havde en samlet indstilling til naziregimet, som gav sig udslag i en negativ eller positiv holdning til alle regimets fremtrædelsesformer. De flestes holdning var langt mere fragmenteret, således at mange for eksempel værdsatte KdF's tilbud og samtidig var yderst modvillige mod DAF's store og notorisk korrupte organisation. Men også indstillingen til DAF's enkelte tiltag varierede meget: Mens de kvasimilitære tiltag som mønstre ved arbejdstidens start og ophør ofte blev mødt med latterliggørelse, passiv modstand og sågar med sammenbidt vrede, var de fleste arbejdere positivt stemte over for DAF's sociale arrangementer.⁵⁴ Også Sopade-informanter kunne trods deres socialdemokratiske baggrund finde på at berette, at "til kammeratskabsaftenen var jeg naturligvis med, for der havde vi fri bar".⁵⁵ I det hele taget kunne relativt upolitiske sociale og materielle goder ofte opveje eventuel ideologisk modvilje mod at deltage i DAF-arrangementer. Der skete derfor også en vis opblødning af den meget kritiske indstilling til DAF, efterhånden som organisationen opgav nogle af de mest eksplícite politiske tiltag, der ikke bød på de store materielle eller sociale goder.

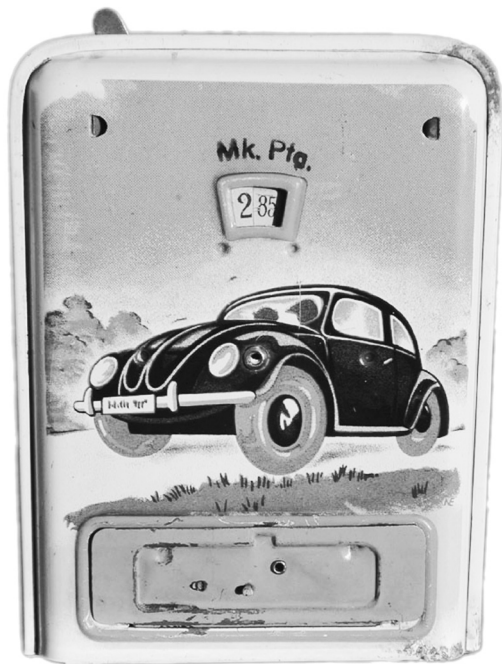
Hvor DAF havde begrænset succes med at mobilisere begejstring for regimet gennem sin organisering af arbejderne, havde organisationen ifølge Sopade anderledes succes med at "atomisere" arbejderklassen. De organisatoriske tvangsændringer i form af nedlæggelsen af fagforeningerne og organiseringen af hovedparten af arbejderne i DAF som enkeltmedlemmer – ikke som medlemmer af en faggren eller lignende – var ikke uden mentalitetsmæssige konsekvenser. Således meldte adskillige Sopade-informanter, at nazisterne havde haft held til at afvikle klassesammenhold og -solidaritet, og man beklagede i skarpe vendinger udbredelsen af en "klasseforræderisk individualisme", som man så som "frugt af den nazistiske opsplitningstaktik".⁵⁶ Der var dog også røster om, at man tidligere havde tilskrevet mange arbejdere en "solidari-

tet, som kun en elite havde", og det virker troldigt, at den socialistiske arbejderbevægelse tidligere havde ladet sig delvist forblinde af sin egen succes med at organisere arbejdere – at man har undervurderet forskellen mellem adfærdsmæssig og mentalitetsmæssig opbakning.⁵⁷ Alligevel er det sandsynligt, at Sopade-informanternes tydelige skuffelse over manglen på solidaritet afspejler en vis ændring i adfærd og mentalitet hos mange arbejdere.

Det harmonerer med den begrænsede solidaritet, at Sopade kun beretter om ganske få strejker, der desuden ifølge den senere forskning på feltet var små og kortvarige.⁵⁸ Af de strejker, hvis varighed blev registreret, varede de færreste mere end en dag. På trods af, at strejker ikke var utænkelige eller uigennemførlige i det Tredje Rige, var storstrejker som en afspejling af udbredt klassesammenhold og solidaritet fraværende – også efter, at Tysklands økonomi var kommet sig oven på verdensøkonomikrisen, og inden brugen af vold mod den brede befolkning radikaliseredes under krigen.

"Ja, sådan noget tilbød staten os ikke før i tiden". Nazisternes succes med organiseringen af arbejderne fritid

Kan der i Sopade-beretningerne spores en vis desillusionering over opblødningen af uforsonlige holdninger over for DAF og organisationens tiltag, er en tiltagende desillusionering tydelig i Sopade's behandling af KdF's tilbud til arbejderne. Hvor en informant i 1935 mente at kunne slå fast, at Kraft durch Freude med tiden løb ud i sandet, og at regimet givetvis havde forestillet sig noget helt andet med organisationen, lød vurderingen allerede året efter, at nazisterne ved organiseringen af arbejderne fritid – i modsætning til hvad angik deres arbejdstid – var i deres rette element.⁵⁹ I fritiden blev arbejderen ifølge redaktionen af Deutschland-Berichte let til en småborger, der langtfra var upåvirkelig for KdF "som symbol for den af NSDAP repræsenterede 'nationale socialisme'".⁶⁰

En af Kraft durch Freudes sparedåser, der lod arbejdere føle, at de nærmede sig deres egen eftertragtede folkevogn. Når den automatiske mønttæller nåede 5 mark, åbnede lågen, og opsparereren kunne købe et sparemærke til indklæbning i en sparebog, der – når den var fuld – ville udløse en folkevogn.

Størst succes havde KdF – ifølge såvel regimet som Sopade – med organiseringen af rejser. De propagandistisk mest fremhævede rejser – skibsurejserne til udenlandske kyster – havde ganske vist et beskedent omfang: Mens omkring 60.000 personer deltog i 1934, kunne 130.000 i 1938 rejse med KdF's skibe.⁶¹ Da andelen af arbejdere på disse rejser endvidere var lav, har kun få arbejdere kunnet gøre brug af rejserne. Men på KdF's kortere rejser af højest to dages varighed deltog fra 1936 over 5 millioner mennesker årligt.⁶² Således kan en væsentlig del af de tyske arbejdere have deltaget i KdF's rejser. Dette skal ses på baggrund af, at de fleste arbejderes rejseaktivitet tidligere havde været meget begrænset. Ifølge en undersøgelse foretaget på Siemens-fabrikkerne i Berlin sidst i 1933, havde 2/3 af de 42.000 ar-

bejdere aldrig været på en flerdages rejse uden for Berlin.⁶³ Det skabte stor tilfredshed blandt arbejdere, at et gode, der tidligere havde været forbeholdt de velstillede dele af befolkningen, nu ikke længere af økonomiske grunde var uopnåeligt, og dette havde en afsmittende effekt på vurderingen af regimet. Ganske vist var der ifølge Sopade i starten mange, som mentalt forsøgte at opretholde en distance til KdF og regimet med betragtninger om, at man skulle tage, hvad man kunne få fra regimet: "Derved udtømmes de økonomiske midler, og når alt kommer til alt er det vores penge."⁶⁴ Men mange var hurtige til at give køb på deres generelle og principielle modvilje mod frivilligt at involvere sig i regimets aktiviteter. Mangen en arbejder gav således allerede i 1934 om KdF's tilbud udtryk for, at "når man får det så billigt, kan man også godt hæve armen for det!"⁶⁵ Tre år efter KdF's oprettelse mente en informant, at organisationen hos næsten alle tyskere blev betragtet som "en virkelig anerkendelsesværdig præstation".⁶⁶ Om end nogle af Sopades informanter forsøgte at fastholde, at de flestes holdning til regimet var upåvirket af deres deltagelse i KdF-tilbud, synes andre af Sopades stemningsrapporter at afspejle en vis taknemmelighed over for regimet. Meldinger som: "Ja, sådan noget tilbød staten os ikke før i tiden, da kom vi ikke ud af vores rede", manglede ikke blandt arbejdere.⁶⁷

Blandt KdF's andre tilbud var det især KdF-vognen – eller som dens efterfølgere stadig hedder: Folkevognen – der nød popularitet blandt arbejderne, og som også hos kritisk indstillede personer bidrog til en vis forsoning med regimet. Adolf Hitler havde ifølge Ley givet ham ordre til at bygge en bil til højst 1.000 mark – omkring halvdelen af prisen på markedets billigste bil. At bilen forblev noget fremtidigt, som arbejderne gennem specielle KdF-opsparingsordninger kunne spare op til, forhindrede ikke flere tidligere socialister i at begejstres over, hvad de betragtede som "Adolf Hitlers første socialistiske begyndelse". En informant talte sågar om en sand "KdF-vogn-psykose".⁶⁸

Karakteristisk for de mest succesfulde af

KdF's tiltag var, at de gav arbejdere mulighed for at opnå goder, som hidtil havde været forbeholdt mere velstillede grupper. Det blev dermed muligt at signalere overfor sig selv og andre, at man på vigtige områder var kommet på niveau med personer, der tidligere havde stået over én på den sociale rangstige. Regimets erklærede strategi om at fratage bilen dens "klassebetonende karakter" for herved at bidrage til det egalitære folkefællesskab var ikke uden positiv virkning blandt arbejdere.⁶⁹ Også Sopade-redaktørerne måtte gøre sådanne indrømmelser med bemærkninger om, at KdF var en "behændig spekulation i de upolitiske arbejderes småborgerlige tilbøjeligheder",⁷⁰ og at "de småborgerlige tilbøjeligheder blandt en del af arbejderne er større, end vi tidligere ville indrømme over for os selv".⁷¹ At rejserne og KdF-vognen også blandt arbejdere, der aldrig selv havde deltaget i nogen KdF-tur, nød stor popularitet og bidrog til en velvillig indstilling til regimet, viser KdF's rolle som symbol for muligheden for social opstigning.⁷² De ret symbolske goder, som KdF-tiltagene leverede set i forhold til den indkomstudjævning, som var central i marxistiske ideer, var nok til at forlene nazisternes utopi om et egalitært folkefællesskab med tilstrækkelig troværdighed til at gøre den virksom blandt mange arbejdere.

Fælles for den delvist tvangsmæssige organisering af arbejdstiden og den mere frivillige brug af KdF's fritidstilbud var, at de færreste arbejdere var synderligt optaget af, at jøder og andre "racemæssigt laverestående" personer var udelukket af fællesskabet. Som det ses af usædvanligt enige beretninger om udbredt vrede og harme efter nazisternes angreb på jøder og synagoger på Rigskrystalnatten den 9. november 1938, var dette ikke udtryk for opbakning til nazisternes brutale metoder.⁷³ Til gengæld var det en udbredt opfattelse, at det var udmærket at presse jøderne tilbage fra, hvad der blev set som en for betydningsfuld position i samfundet.⁷⁴ At dømme efter Deutschland-Berichte lykkedes det for nazisterne i et vist omfang at forøge "kløften mellem folket og jøderne", som en informant ud-

Heilende arbejdere på en fabrik i Berlin, 1938.

trykte det.⁷⁵ Selvom der var for stor uvilje over for nazisternes metoder til, at antisemitisme kunne være et centralt opbakningsskabende tema, havde propagandaen og den tvangsmæssige udstødelse af jøder af folkefællesskabet således nok en mentalitetsmæssig effekt. En væsentlig og efter Sopade's vurdering forøget andel af befolkningen mente således i 1936, at der fandtes et "jødspørgsmål".⁷⁶ At studier af befolkningens angiverier til regimet fremhæver omgang med jøder som det hyppigste indhold af angiverier, peger også på, at mange var villige til at bidrage til det nazistisk folkefællesskabs udstødelse af de "racemæssigt uegnede".⁷⁷ Selv om årsagerne til angiveri ifølge forskningen som regel var af personlig karakter i form af hævntrøst eller lignende, må sådanne angiverier formodes at have været udtryk for en vis forlignen sig med regimet og dets raceideologi – hvilket Deutschland-Berichte da også bekræfter.⁷⁸ Ifølge Sopade's informanter var der til gengæld ikke den store forståelse for nazisternes ønske om at tildele deres politiske modstandere den samme status af en vis foragtelig urenhed og en placering uden for fællesskabet.⁷⁹

Nazisternes ekstremt omfattende organisering af arbejderne og blandingen af trusler og løfter var for de fleste arbejderes vedkommende tilstrækkeligt til, at de indpassede sig og

forsøgte at få det bedste ud af situationen. Sopade rapporterede om tidligere regimekritiske arbejdere, der var opsatte på at "slutte fred med nazisterne", og om arbejdere, der gjorde sig umage for at finde gode sider ved nationalsocialismen og dens førere.⁸⁰ Der var således indikationer af, at nazisternes ambitioner om i første omgang at virkeliggøre deres folkefællesskab i adfærdsmæssig forstand for derigennem gradvist at realisere utopien i mentalitetsmæssig forstand, ikke var uden succes. Ganske vist formåede nazismen som ideologi ikke i sig selv at begejstre eller at mobilisere de tidligere socialdemokratiske organiserede arbejdere. Men DAF's og KdF's organisering af arbejderne arbejdstid og fritid overvandt megen principiel modvilje mod deltagelse i nazistiske arrangementer og trak – ved at lade arbejdere opleve sig selv som en del af regimets positive selvfremsstilling – i retning af en forsoning med regimet. Regimets velfærdsmæssige og statusmæssige lokketoner, som de især nåede arbejderne gennem Kraft durch Freude's tilbud, var sammen med frygten for at blive stemplet som fjende af folkefællesskabet tilstrækkeligt til, at de fleste arbejdere formåede at se bort fra nazismens negative fremtrædelsesformer og lod de positive sider af regimet blive bestemmende for deres adfærd.

En eventuelt yderligere fremadskridende forliden og identificeren sig med nazismen blandt arbejderne lader sig desværre ikke ved hjælp af Deutschland-Berichte følge ind i krigen, da denne hurtigt gjorde udsugningen fra Tyskland af de detaljerede beretninger umulig, og den sidste Sopade-beretning således er dateret 8. april 1940. Men det forhold, at det nazistiske regime var i stand til at fortsætte krigsførelsen – også under en årelang tilbagetrækning med nederlag på alle fronter under uhyrlige tab af menneskeliv – uden at der på noget tidspunkt var optræk til opstand blandt arbejdere, er endnu et svagt indicium for, at nazisternes omfattende organisering af arbejderne var virkningsfuld, hvad angik arbejderne adfærd, og heller ikke uden succes med hensyn til påvirkningen af deres mentalitet.

Noter

1. Denne artikel er skrevet på grundlag af mit speciale, Volksgemeinschaft i det Tredje Riges førkrigsperiode – Nazisternes forsøg på at integrere arbejderne i deres samfundsutopi, afleveret i december 2002. For god og inspirerende vejledning takker jeg lektor Karl Christian Lammers, Københavns Universitet.
2. Hans-Henrik Siig, Uden om Arbejderklassen kommer man ikke, Arbejderhistorie nr. 3, 2002, s. 23-43.
3. Klaus Behnken har forsynet beretningerne med et indeks og udgivet dem. Klaus Behnken, Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (Sopade) 1934-1940, 7 bind, Frankfurt a. M., 1980.
4. Ferdinand Tönnies, Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie, Berlin 1912 (1. udg. 1887), s. 3, 5. Alle citater i denne artikel er oversat, men findes på originalsproget i ovennævnte speciale.
5. Adolf Hitler i en tale den 10. februar 1933. Max Domarus: Hitler. Reden und Proklamationen 1932 bis 1945. Kommentiert von einem deutschen Zeitgenossen. Würzburg 1988 (1. udg. 1973). 4 bind. bind 1, s. 205.
6. Timothy Mason, Arbeiterklasse und Volksgemeinschaft. Dokumente und Materialien zur deutschen Arbeiterpolitik 1936-1939, Opladen 1975.
7. Bernd Stöver, Volksgemeinschaft im Dritten Reich. Die Konsensbereitschaft der deutschen aus der Sicht sozialistischer Exilberichte, Düsseldorf 1993.
8. Stöver, Volksgemeinschaft, s. 415 og 426-427.
9. Robert Gellately, Backing Hitler. Consent and Coercion in Nazi Germany, Oxford 2001, s. 15: "most Germans remained loyal to the Nazi leadership and supported it voluntarily from the beginning to the end of the Third Reich, if to varying degrees." Eric Johnson, The Nazi Terror. The Gestapo, Jews, and ordinary Germans, London 2000, s. 20.
10. Michael Schneider, Unterm Hakenkreuz. Arbeiter und Arbeiterbewegung 1933 bis 1939, Bonn 1999. Bind 12 af Gerhard A. Ritter (udg.), Geschichte der Arbeiter und der Arbeiterbewegung in Deutschland seit dem Ende des 18. Jahrhunderts.
11. Ronald Smelser, Robert Ley. Hitlers Mann an der "Arbeitsfront". Eine Biographie, 1989, Paderborn, s. 123.
12. Gewerkschafts-Zeitung, 17/29, april 1933. Citeret efter Wolfgang Eggerstorfer, Schönheit und Adel der Arbeit. Arbeitsliteratur im Dritten Reich, Frankfurt a. M., 1988, s. 22.
13. Hans-Gerd Schumann, Nationalsozialismus und Gewerkschaftsbewegung. Hannover og a. M., 1958, s. 67.
14. Egen oversættelse efter: Arbeitertum, Jg. 1933, Folge 6, s. 5, trykt i Wolfgang Michalka (udg.), Das Dritte Reich, München 1985, Bd. 1, s. 73-74.

15. Smelser, Robert Ley. Hitlers Mann an der "Arbeitsfront", s. 137.
16. Schneider, Hakenkreuz, s. 179; Smelser, Robert Ley, s. 160.
17. Ley den 2. juli 1937, efter Robert Ley: Soldaten der Arbeit. München 1938, s. 71.
18. Ley, Wir alle helfen dem Führer, München 1937, s. 100-101; lignende: Ley, Durchbruch der sozialen Ehre. Reden und Gedanken für das schaffende Deutschland. Berlin 1936 s. 150; Ley, Soldaten, s. 42.
19. Schneider, Hakenkreuz, s. 498.
20. Ley, Soldaten der Arbeit, s. 188.
21. Otto Marrenbach (udg.), Grundlagen der Deutschen Sozialordnung, Berlin 1942, s. 24.
22. Marrenbach (udg.), Fundamente des Sieges. Die Gesamtarbeit der Deutschen Arbeitsfront von 1933 bis 1940. Berlin 1940, s. 72. Ikke alle disse funktioner var lige oplagte. Om de såkaldte Gesundheitstrupps bemærkede en Sopade-informant: "Hvordan de skal hjælpe lægerne, det ved end ikke de selv", Deutschland-Berichte 1938 (okt.), s. 1082.
23. Willy Müller, Das soziale Leben im neuen Deutschland, unter besonderer Berücksichtigung der Deutschen Arbeitsfront. Berlin 1938, s. 191.
24. Adolf Hitler, Mein Kampf, München 1925-1927, 2 bind. bind 2 s. 535-536.
25. Ley på 5. Tagung der Reichsarbeitskammer den 24. november 1936, efter Mason, Arbeiterklasse und Volksgemeinschaft, s. 191.
26. Marrenbach, Fundamente, s. 26.
27. Deutschland-Berichte 1934 (juni/juli), s. 230.
28. Marrenbach (udg.), Fundamente, s. 321.
29. Smelser, Robert Ley, s. 212.
30. Leys tale ved 1. Reichstagung der Reichsgruppe Chemie im Deutschen Techniker-Verband den 24. november 1933 i Michalka, Das Dritte Reich, s. 79.
31. Ley, Durchbruch, s. 208; Ley tilsvarende i tale ved 1. Reichstagung der Reichsgruppe Chemie im Deutschen Techniker-Verband den 24. november 1933 i Michalka, Reich, s. 79.
32. Leys tale på KdF's grundlæggelseskongres den 27. november 1933, efter Ley, Durchbruch, s. 31.
33. Robert Ley, Deutschland ist schöner geworden, Berlin 1936, s. 75.
34. Se billede heraf i Schneider, Hakenkreuz, s. 232.
35. Müller, Das soziale Leben, s. 183.
36. Efter Marrenbach (udg.), Grundlagen, s. 129.
37. "Jedem das Theater", Deutschland-Berichte 1938 (feb.), s. 168.
38. Leys tale på KdF's grundlæggelseskongres den 27. november 1933, efter Ley, Durchbruch, s. 34.
39. Marrenbach, Fundamente, s. 333.
40. Ved magtovertagelsen havde således Arbeiter-Turn- und Sportbund omkring 740.000 medlemmer, mens cyklist- og motorkørerforbundet Solidarität talte 330.000 medlemmer. Detlef Schmichen-Ackermann, Nationalsozialismus und Arbeitermilieus. Der nationalsozialistische Angriff auf die proletarischen Wohnquartiere und die Reaktion in den sozialistischen Vereinen. Bonn 1998, s. 759f.
41. Smelser, Robert Ley, s. 214.
42. Deutschland-Berichte 1938 (feb.), s. 149-150.
43. Deutschland-Berichte 1937 (sept.), s. 1261.
44. Deutschland-Berichte 1937 (marts), s. 300.
45. Deutschland-Berichte 1936 (juli), s. 881; 1938 (feb.), s. 167; 1939 (april), s. 471
46. Ley, Durchbruch der sozialen Ehre, s. 69-70.
47. Deutschland-Berichte 1938 (nov.), s. 1291.
48. Deutschland-Berichte 1937 (maj), s. 741.
49. Otto Marrenbach (udg.): Fundamente des Sieges. Die Gesamtarbeit der Deutschen Arbeitsfront von 1933 bis 1940, Berlin 1940, s. 27.
50. Sopade påpegede forskellene mellem de tal, forskellige DAF-repræsentanter nævnte: "Ley hat im September 1937 20,4 Millionen Mitglieder angegeben, während Brinkmann [DAF's kasserer; AB] mit 25 Millionen rechnet." Deutschland-Berichte 1938, s. 1253. Da beskæftigelsen såvel som DAF's organiseringsgrad var steget siden 1937, var ifølge Sopade "heute auch die Brinkmannsche Zahl eher zu niedrig als zu hoch", ibid. s. 1254.
51. Deutschland-Berichte 1936 (dec.), s. 1562-1563. Tilsvarende: Deutschland-Berichte 1934 (aug./sept.), s. 458.
52. Deutschland-Berichte 1935 (maj), s. 577; 1938 (feb.), s. 166.
53. Deutschland-Berichte 1935 (april), s. 424.
54. Deutschland-Berichte 1935 (jan.), s. 55; 1935 (marts), s. 289.
55. Deutschland-Berichte 1935 (juli), s. 794.
56. Deutschland-Berichte 1935 (maj), s. 577; lign. Deutschland-Berichte 1935 (jan.), s. 137, ; 1939 (juni), s. 759; Citat: Deutschland-Berichte 1936 (juli), s. 836.
57. Deutschland-Berichte 1939 (juni), s. 759.
58. Således berettede Sopade for årene 1936 og 1937 om 18 henholdsvis 14 arbejdsnedlæggelser. DAF registrerede for året 1936 179 strejker, for 1. halvår af 1937 72, hvoraf de fleste involverede 20 personer eller færre. Michael Voges, Klassenkampf in der 'Betriebsgemeinschaft'. Die 'Deutschland-Berichte' der Sopade (1934-1940) als Quelle zum Widerstand der Industriearbeiter im Dritten Reich, Archiv für Sozialgeschichte, XXI. bind, 1981, s. 351; Günther Morsch, Streik im 'Dritten Reich' i Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte Jhg. 36, 1988, s. 685-686.
59. Deutschland-Berichte 1935 (juli), s. 846; 1936 (juli), s. 879-880.
60. Deutschland-Berichte 1936 (juli), s. 879-880.
61. Marrenbach (udg.), Fundamente, s. 355.

62. Hasso Spode, "Der deutsche Arbeiter reist". Mas-sentourismus im Dritten Reich. in Gerhard Huck: Sozialgeschichte der Freizeit. Wuppertal 1980. s. 281-306, s. 295.
63. Spode, reist, s. 289.
64. Deutschland-Berichte 1934 (sept./okt.), s. 526.
65. Deutschland-Berichte 1934 (sept./okt.), s. 523-524.
66. Deutschland-Berichte 1936 (juli), s. 881.
67. Deutschland-Berichte 1938 (feb.), s. 172.
68. Deutschland-Berichte 1939 (april), s. 487-489.
69. Marrenbach (Udg.), Fundamente, s. 364, hhv. Adolf Hitler i Domarus, Reden, s. 867.
70. Deutschland-Berichte 1938 (feb.), s. 172.
71. Deutschland-Berichte 1937 (sept.), s. 1259.
72. Deutschland-Berichte 1939 (april), s. 478.
73. Deutschland-Berichte 1938 (dec.), s. 1353.
74. Deutschland-Berichte 1936 (jan.), s. 24-25; lig-nende bl.a. ibid. s. 27.
75. Deutschland-Berichte 1936 (jan.), s. 27; lignende: "at hetzen mod jøderne virkelig nyder en vis succes blandt folket: man vil ikke have mere at gøre med jø-derne.", Deutschland-Berichte 1936 (jan.), s. 33.
76. Deutschland-Berichte 1936 (jan.), s. 24; lignende 1936 (dec.), s. 1588; 1935 (sept.), s. 1021.
77. Gisela Diewald-Kerkmann, Politische Denunziati-on im NS-Regime oder Die kleine Macht der 'Volks-genossen'. Bonn 1995, s. 91.
78. Deutschland-Berichte 1936 (jan.) s. 24-25; (juli), s. 838.
79. Deutschland-Berichte 1936 (aug.), s. 993.
80. Deutschland-Berichte 1936 (feb.), s. 156-157; 1936 (april), s. 480.

Abstract

Allan Borup: The integration of the German workers into the Nazi's national community, Arbejderhistorie 1/2004, pp. 21-37.
The utopian society envisaged by the National Socialists was the so-called Volksgemein-schaft (national community). By this mystical-ly and highly coloured concept they under-stood a natural racially cohesive community, one that ensured the individual's relationship to social groups such as classes or rank was subordinate to their attachment to the Volks-gemeinschaft. The Nazis saw the integration

of the socialist workers as the greatest task in connection with the re-creation of a vigorous German people's community. After the take-over of power the first step towards the estab-lishment of a national community was there-fore the elimination of the German labour movement. Trade unions were taken over by physical force. Following this the Nazis initi-ated a comprehensive organising of workers in the Deutsche Arbeitsfront/DAF (German Labour Front) that concerned itself with the working hours of workers, and in the subsi-diary organisation, Kraft durch Freude/KdF ('Strength through Joy' movement), which was going to organise the workers' leisure time and attempt to win their good will towards the regime by means of an extensive choice of sporting, cultural and holiday arrangements and welfare services.

In terms of changing people's behaviour such organising was a success: the majority of workers allowed themselves to be organi-sed in the DAF and participated in KdF acti-vities and fulfilled their role in the German armaments economy. Moreover, in changing popular mentality there was also success to a degree. As recorded in the exile German So-cial Democrats' comprehensive reports on the popular mood in Germany, the so-called Deutschland-Berichte, the KdF's recreational services were particularly popular, not least when what was offered signalled a rise in the social status of the workers. Satisfaction with some of the undertakings of the DAF and KdF rubbed off on attitudes towards the regime. Although there was seldom talk of an enthusi-astic espousal of Nazism among the formerly socialist organised workers they generally re-conciled themselves to the regime by focus-sing on its more positive aspects.

Allan Borup, cand. mag i historie, BA-polit
 Refsnæsgade 53, st. tv., 2200 København N
 Tlf.: 36 90 21 61, E-mail: allan_borup@hotmail.com